

Acte de commemoració del cinquantenari de la publicació del primer volum de la *Geografia de Catalunya* (Aedos,¹ 1958-1964)²

Josep M. Panareda Clopés, Antoni F. Tulla i Enric Bertran González

Els 50 anys de la *Geografia de Catalunya* de l'editorial Aedos des de la perspectiva de la geografia física

Josep M. Panareda Clopés
Institut d'Estudis Catalans
jmpanareda@gmail.com

L'edició de la *Geografia de Catalunya* per part de l'editorial Aedos significà una fita clau en el desenvolupament i divulgació de la geografia en general a Catalunya i d'una conceptualització geogràfica del territori català. El volum I tracta d'aspectes generals del territori seguint un esquema clàssic de la geografia regional. En els volums II i III s'expliquen els trets més significatius de les comarques més enllà dels límits de la Catalunya autonòmica actual, ja que s'inclouen les comarques de la Catalunya del Nord i les de la Franja de Ponent. Aquests tres volums foren publicats entre el 1958 i 1968 sota la direcció de Lluís Solé Sabarís. Més tard, el 1982, es publicà un quart volum, ideat des d'una

1. AEDOS són les sigles d'Agència Editora i Distribuïdora d'Obres Selectes. Tanmateix, el nom es llegeix sil·làbicament i és tan familiar als geògrafs catalans (ens referim simplement a la Geografia d'Aedos) que considerem preferible escriure'l amb majúscula inicial, tal com fa la Biblioteca de Catalunya i es recomana en casos similars, com ara Unesco o Seat.

2. L'11 de desembre de 2014 va tenir lloc la primera sessió dedicada a la commemoració dels cinquanta anys de la publicació del primer volum de la Geografia de Catalunya, publicada per l'editorial Aedos, amb la participació (per ordre d'intervenció) de Joan Vilà-Valentí, qui fou membre del consell de redacció, Josep M. Panareda (Universitat de Barcelona), Antoni F. Tulla (Universitat Autònoma de Barcelona) i Enric Bertran (SCG). Trobareu la ressenya de l'acte, feta per Pau Alegre, al web de la SCG: <http://scg.iec.cat/Scg9/Scg92/S91291.htm>.

perspectiva diferent, amb un capítol sobre Bellesa Geogràfica, un Glossari i Índexs (Solé Sabarís, 1958-1968).

Ara només ens fixarem en el sentit que tingueren i tenen els tres primers volums, que, cal dir-ho, constitueixen l'essència d'aquesta obra magna i de referència. Primer anotarem alguns aspectes referents als antecedents de la *Geografia de Catalunya* de l'Aedos. Després entrarem de ple a l'obra de tres volums dirigida per Lluís Solé Sabarís, i començarem parlant d'aquest especialista en geografia física, i del plantejament global del llibre, en especial en relació amb els temes de geografia física. Continuarem amb l'anàlisi dels capítols de geografia física tant del primer volum com de la part corresponent al capítol de cada comarca. Finalment comentarem alguns trets de cap on ha evolucionat la geografia física a Catalunya durant aquests darrers 50 anys.

La Geografia General de Catalunya de Carreras Candi

La primera gran obra geogràfica de Catalunya és la dirigida per Francesc Carreras Candi (Barcelona, 1862-1937), advocat, geògraf, historiador i polític. I fou també excursionista, folklorista, filòleg i periodista. La gran capacitat de treball, la dedicació i les relacions que mantingué li permeteren treballar i publicar en temàtiques diverses relacionades amb la geografia. És conegut, entre altres obres cabdals, per la *Geografia General de Catalunya*. Es tracta d'una obra col·lectiva molt desigual, en relació amb les temàtiques més desenvolupades aleshores i dels especialistes disponibles que hi van participar. Es publicà entre 1908 i 1918 en sis volums i reproduïda en facsimil el 1980 per Edicions Catalanes en onze volums amb un pròleg de Jaume Sobrequés Callicó. Aquesta obra formava part d'un ambiciós projecte, que dirigí el mateix Carreras Candi, de diverses monografies geogràfiques, de les quals s'editaren la *Geografia General del Reino de Valencia* (cinc volums), *Geografia del País Vasco-Navarro* (1911-1925, sis volums) i *Geografia General del Reino de Galicia* (1928, 6 volums). Totes aquestes obres són col·lectives i segueixen el mateix esquema, un primer volum sobre el conjunt del territori i els altres dedicats a l'exposició dels municipis per províncies. Les dates d'edició indicades són aproximades perquè els volums no solen portar d'any d'edició.

La *Geografia General de Catalunya* (Carreras Candi, 1908-1918) segueix l'esquema de les altres geografies que dirigí. En concret, un volum és dedicat a una anàlisi del conjunt de Catalunya (1.297 p.), quatre volums a la descripció dels municipis, agrupats per partits judicials, un per a cada província (Barcelona, 595 p., Tarragona, 1.058 p., Lleida 1.070 p., Girona, 1.154 p.), i un darrer volum a la ciutat de Barcelona (1.130 p.). Cal dir que l'obra és molt extensa i molt ben il·lustrada amb fotografies, gravats, mapes, escuts i taules. El text és escrit amb una ortografia prefabriana; l'actitud d'oposició frontal amb les normes ortogràfiques, aprovades per l'Institut d'Estudis Catalans el 1913, fou sempre ben ferma per part de Carreras Candi. Els títols dels capítols

i apartats del llibre reproduïts en aquest article han estat adaptats a les normes ortogràfiques actuals.

El volum general ofereix les anàlisis de diferents aspectes geogràfics. A grans trets els capítols poden agrupar-se en tres grans temàtiques, sense que el director de l'obra les diferenciï: història natural, geografia humana i història. Les dues primeres foren escrites per diversos autors i la darrera redactada pel mateix Carreras Candi amb el títol “Descripció política-històrica-social.”

La part d'història natural, que és la que ens interessa en aquesta exposició, és heterogènia i redactada per nombrosos autors: Descripció física (12), Orografia (8), Hidrografia (9), Moviments de l'escorça terrestre que han donat el relleu a Catalunya (18), Influència dels moviments pirinencs en la traça dels nostres rius (5), Estanys (4), Hidrologia subterrània (5), Aigües artesianes (6) (Lluís Marià Vidal Carreras, geòleg i enginyer de mines), Formació geològica de Catalunya (61) (Norbert Font Sagué, espeleòleg), Flora (25), Mamífers (7) (Joan Cadevall Diars, geògraf i botànic), Aus (7) (Emili Tarré Tarré, ornitòleg), Rèptils (1), Batracis (1), Peixos (2) (Felip Ferrer Vert, entomòleg), Articulats (29) (Josep M. Bofill Pichot, metge entomòleg, Eugeni Ferrer Dalmau, enginyer químic i naturalista, Salvador Maluquer Nicolau, naturalista i advocat, i Norbert Font Sagué), Mol·luscs (4) (Joan Baptista Aguilar-Amat, zoòleg), Radiats i Heteromorfs (9) (Baltasar Serradell Planella, naturalista), Ressenya mineral (21) (Lluís Marià Vidal Carreras) i Espeleologia: Coves i avencs de Catalunya (39) (Marià Faura Sans, geòleg i paleontòleg). Entre parèntesi s'indiquen les pàgines que ocupa cada apartat i els autors dels capítols indicats anteriorment. El conjunt del relleu, geologia i roques comprèn 176 pàgines, la fauna 59 i la flora 25.

A part d'aquesta descripció i distribució formal dels apartats, cal considerar el tractament de cada tema, molt desigual en relació sobretot amb els continguts dominants del moment, amb la disponibilitat dels autors i amb la connexió que en tenia Carreras Candi. L'exposició del relleu i la geologia és molt descriptiva, i alhora completada amb perfils geològics molt il·lustratius. Tanmateix s'evidencia l'existència de geòlegs amb bon coneixement del territori, ni que sigui per raons dels aprofitaments miners. Els rius i estanys només són tractats des de la perspectiva geològica. L'espeleologia i les coves ocupen un espai significatiu per la seva extensió i detall. El capítol de la flora es redueix a una breu explicació dels estudis botànics a Catalunya, a una llista d'arbres i arbusts i a indicar l'existència d'estatges de vegetació sense gaire concreció, només certs matissos de l'alta muntanya. La fauna és explicada per nombrosos especialistes amb la descripció dels grups més estudiats amb les espècies més conegudes. Cal assenyalar que no hi ha cap capítol dedicat al clima.

El volum sobre la ciutat de Barcelona consta de 21 capítols, 19 dels quals fan referència a la història. Els dos primers contenen elements del medi natural. El primer, “Topografia i Estadística”, és una presentació del marc geogràfic de la ciutat i la presentació de dades estadístiques varies, com superfície i altitud

dels llocs, direcció i graduació dels vents, habitants per districte i evolució de la població i de la natalitat. El segon capítol és un resum de la “Geologia del Territori de Barcelona”, que amb 11 pàgines compendia els treballs de Jaume Almera de qui reproduïx 4 perfils geològics senzills.

El dedicat a la província de Barcelona és el més reduït dels destinats a les quatre províncies, perquè la capital ja té un volum propi. Ha estat escrit per Cels Gomis, escriptor i folklorista. Les primeres 60 pàgines són sobre aspectes genèrics: situació i límits, orografia, hidrografia i vies de comunicació. Val a dir que la meitat d'aquest text és esmerçat a la descripció de les conques hidrogràfiques. La resta del volum conté les descripcions sistemàtiques de tots els municipis agrupats per partits judicials. En aquest apartat pràcticament no hi ha cap referència al medi natural, fora d'algun comentari relacionat sobretot amb l'agricultura o mineria, com semblantment es fa en la resta de l'exposició dels municipis de les províncies dels altres tres volums provincials.

El volum de Girona és redactat per Joaquim Botet Sisó, un erudit polifacètic, que pot considerar-se alhora historiador, geògraf, arqueòleg, periodista i numismàtic. Es pot considerar com el millor dels quatre volums provincials. 182 pàgines són dedicades a una visió del conjunt provincial ordenada per apartats específics. En “Generalitats” tracta de la costa, la frontera y la divisòria amb les províncies de Lleida i Barcelona. En l'apartat “Orografia” descriu el relleu prenent com a referència la xarxa hidrogràfica i en el d'“Hidrografia” les conques hidrogràfiques i els estanys. En el de “Geologia” tracta dels volcans, els meners i les aigües minerals. Hi ha un apartat de clima, que s'estén poc més d'una pàgina; la resta és dedicada a les produccions agràries, incloent la caça i la pesca.

El volum de Lleida ha estat realitzat per Cerafi Rocafort Sansó, geògraf, historiador i periodista. El capítol inicial només conté 78 pàgines, de les quals 16 són dedicades a l'“Orografia” i 17 a la “Hidrologia”, és dir, a la descripció de les conques hidrogràfiques. Entre aquest apartat i el dels “Meners i Aigües minerals” hi ha 6 pàgines destinades a les “Comarques”, que relaciona directament amb les conques hidrogràfiques. Cal dir que a la primera pàgina hi ha una “Advertència” signada explícitament per Cerafi Rocafort que manifesta la seva ferma protesta pel fet que la divisió territorial vigent sigui artificial i sense raó, perquè prescindeix de les comarques naturals. Alhora indica que veu forçat l'ús de la província i el partit judicial com a base de la present obra per exigències editorials.

Finalment el volum de la província de Tarragona es fet per Emili Morera Llauredó, historiador, advocat i periodista. El primer capítol, de 54 pàgines, comprèn dues parts: la “Descripció geogràfica i física” (confins, orografia, hidrologia) i la “Descripció administrativa”. El segon capítol és dedicat als fonaments històrics i a la doble organització territorial de caràcter civil i eclesiàstic.

Entre la geografia de Carreras Candi i la de Solé Sabarís

Durant les dècades de 1920 i 1930 sorgiren diversos estudiosos que feren avançar molt la ciència relacionada amb la geografia física, com geòlegs, botànics i físics. Els seus treballs fan que la *Geografia General de Catalunya* de Carreras Candi resti aviat com un document antic, fet potenciat per l'ús del català anterior a les normes ortogràfiques de l'IEC, malgrat que fou una obra força consultada. Molts d'aquests especialistes tingueren una forta relació amb científics del centre i nord d'Europa.

En el camp de la geologia destaca Jaume Almera Mengis (Vilassar de Mar, 1845 - Barcelona, 1919), el qual no participà directament en l'obra de Carreras Candi, però els seus treballs hi tingueren una influència notable i fins podem afirmar que decisiva. Morí el 1919, però les seves aportacions, en especial els mapes, foren molt consultats fins la dècada de 1970. Almera estudià intensament la geologia de la província de Barcelona i elaborà diverses aproximacions cartogràfiques globals, fins a la confecció del mapa geològic a escala 1:40.000 (5 fulls entre 1891 i 1913), on la representació de la xarxa hidrogràfica i del relleu adquireix una gran importància gràcies a la col·laboració d'Eduard Brossa (Almera, 1913a i 1913b).

Joan Carandell Pericay (Figueres, 1893 - Pals, 1937), geòleg, farmacèutic i mestre, fou catedràtic d'institut i exercí bona part de la tasca professional fora de Catalunya, d'on li venen els treballs en el camp de la geologia de les Bètiques i també del Sistema Central, on mostra un gran interès per la cartografia geològica. Durant els darrers mesos de vida redactà segurament el seu estudi més conegut, *El Bajo Ampurdán. Ensayo geográfico* (1945). L'interès per l'ambient fluvial és evident en aquesta obra, com ho és també en un article de joventut sobre inundacions de la seva comarca natal.

Marcel Chevalier (Nantes, 1876 - Concremiers, Indre, 1945) fou un eminent geòleg, molt interessat per les relacions entre les valls fluvials i la formació del relleu; tingué una visió del territori força global. A partir de l'estada a Andorra per a l'estudi de la geologia del Principat, decideix romandre a Catalunya a partir de 1914, i fins a la guerra civil espanyola. Estudia la geologia de Catalunya i escriu nombrosos articles sobre geologia i geografia física sempre incorporant una gran quantitat d'il·lustracions amb mapes i diagrames elaborats per ell mateix. Destaca el llibre *El paisatge de Catalunya* (1929).

Valentí Masachs Alavedra (Manresa, 1915 - 1980) fou un geòleg que centrà la seva activitat professional també com catedràtic d'institut. El seu treball més destacat és *El régimen de los ríos peninsulares* (Masachs, 1948).

Noel Llopis Lladó (Barcelona, 1911 - Sant Vicenç dels Horts, 1968), fou un eminent geòleg i alhora un gran excursionista, escalador, espeleòleg i alpinista. Ha publicat nombrosos articles sobre estratigrafia, tectònica i geomorfologia. Ha estat un treballador incansable i sòlid tant en l'aula como en el camp i pot ser considerat el geòleg més creatiu i productiu durant la postguerra i fins la

seva sobtada mort. Destaquen les seves aportacions en el coneixement de la morfoestructura del Sistema Mediterrani Català, els Catalànids, i en el camp de l'espeleologia. És notable la dedicació a la cartografia i a la divulgació geològica. Participà en la fundació de l'Editorial Alpina juntament amb Salvador Llobet per a l'edició de mapes excursionistes (Llopis, 1947).

Altres geòlegs feren aportacions interessants, però només hem indicat els que tingueren un paper rellevant en el camp de la geografia física. Cal parlar sobretot de Lluís Solé Sabarís, geòleg i geògraf físic, que dugué a terme una intensa activitat de recerca i docent ja abans de la guerra civil espanyola, com a mostra el treball sobre l'estructura del relleu del Montseny i les Guillerries (Solé Sabarís, 1936). Solé Sabarís fou l'ideòleg i l'executor de la *Geografia de Catalunya*, objecte central d'anàlisi d'aquest article. D'ell en parlarem més endavant.

D'entre els especialistes en climatologia destacà per damunt de tots Eduard Fontserè Riba (Barcelona, 1870-1970), eminent físic, meteoròleg i sismòleg, que tingué l'encàrrec d'organitzar la xarxa pluviomètrica a Catalunya el 1896 i redactà nombroses publicacions a partir de les observacions pluviomètriques (Fontserè, 1919, 1937, 1950 i 2962).

Joan Cadevall Diars (Castellgalí, 1846 - Terrassa, 1921), és el botànic que va escriure el capítol de flora de la *Geografia* de Carreras Candi i tingué una forta influència a partir de la seva obra magna, una extensa i ben documentada *Flora de Catalunya* en 6 volums (Cadevall, 1913-1937).

Pius Font Quer (Lleida, 1888 - Barcelona, 1964), farmacèutic, fou qui més aportà als estudis botànics durant aquest període, malgrat no haver signat cap obra rellevant sobre la flora catalana en conjunt. Feu una gran aportació per tal que la flora de Cadevall acabés el 1937 i dugué a terme molta recerca que publicà en nombrosos articles. Fou també un gran mestre i es dedicà força a la divulgació botànica a tots els nivells. Una bona part dels coneixements botànics actuals es deuen encara a les seves aportacions.

En la postguerra emergeixen altres botànics com Pere Montserrat i Oriol de Bolòs, aquest darrer dedicat especialment a l'estudi de la vegetació.

La majoria dels geògrafs, almenys considerats com a tals, aportaren poc al camp de la geografia física durant el període entre la publicació de la geografia de Carreras Candi i la de Solé Sabarís. S'interessaven pels aspectes humans amb la clara intensió de que els geòlegs, físics o biòlegs eren qui en sabien, i s'adreçaven a ells per a qualsevol qüestió relacionada amb el medi natural. I, com veurem més endavant, aquesta era també el procedir de Solé Sabarís de cara a la *Geografia de Catalunya* editada per Aedos. I quan calia dur a terme un treball o una publicació eren aquests especialistes els encarregats a dur-ho a terme, o en feien un resum tan entenedor como podien. Això sí, solien tenir una visió global del territori. Aquest és el cas, per exemple, de Pau Vila (1926, 1928-1936, 1930, 1937 i 1962-63), de Pere Blasi (1922 i 1954) i més endavant de Pierre Deffontaines.

Hi ha dos geògrafs molt significatius que surten d'aquesta tendència, Gonçal de Reparaz Ruiz i Salvador Llobet Reverter, que aplicaren l'esquema de la geografia regional francesa.

Gonçal de Reparaz Ruiz (Sèvres, França 1901 - Lima, 1984), geògraf, pot ser considerat com un explorador del món. On parava s'integrava totalment a la societat amb vida i estudis (França, Alemanya, Marroc, Brasil, Espanya i Perú). Arribà a Catalunya el 1921 i aviat i s'erigí com un dels millors geògrafs. De la mà de Pau Vila, Reparaz inicia un estudi sobre la Plana de Vic i el 1926 en publica una excel·lent monografia regional, un treball en el qual hi ha aportacions notables en el camp de la geografia física. La integració a la vida social, cultural i científica catalana fou total fins a la seva marxa el 1939. Després romangué de nou a França i finalment, el 1951, s'instal·là a Perú, on també desenvolupà una intensa activitat com a geògraf (Nel·lo, 1994).

Salvador Llobet Reverter (Granollers, 1908 - 1991) traspuña a la postguerra i consolida la geografia regional a Catalunya. Inicialment no es considerà pas un geògraf físic. Les aportacions més destacada foren el dos treballs que es realitzaren i publicaren pràcticament junts sobre el Montseny i Andorra (Llobet, 1947a i b). En general els continguts exposats en geografia física no eren pas excessivament originals, sí, en canvi, ho era el plantejament. Feu una recopilació que sistematitzà amb alguna aportació original derivada de l'intens treball de camp que realitzà en aquests indrets, sobretot respecte a les relacions entre diferents elements del paisatge. En ambdues recerques sobresurt l'elaboració d'un mapa dels mantells de vegetació a escala 1:50.000, una tasca temàtica a una escala de detall fins aleshores no duta a terme des de la perspectiva geogràfica i ben poc de la botànica. Sorprenentment aquesta aportació força nova no fou continuada pels geògrafs. Foren interessants també les interpretacions de les nombroses dades meteorològiques que analitzà. Llobet aportà més en el marc de la geografia humana, en especial en geografia agrària. Ha estat un mestre dinàmic i engrescador, un gran defensor del treball de camp i un divulgador de la geografia. L'editorial Alpina dedicada a l'edició de mapes fou creada i gestionada per ell mateix, juntament amb el geòleg Noel Llopis Lladó, l'enginyer Josep M. Puchades, el dibuixant d'arts gràfiques Xavier Coll i el llibreter Joan Quera. Fou als darrers anys de la seva activitat professional quan es decantà cap a la geografia física, concretament cap a la geomorfologia (Panareda, 2007; Roma, 2000).

No volem acabar sense fer un record de la gran aportació que feu Pierre Deffontaines (Llemotges, 1894 - París, 1978), un geògraf molt polifacètic i cosmopolita. Fou l'iniciador i impulsor de diversos instituts i departaments de geografia europeus i americans. Feu una llarga estada a Barcelona on dirigí l'*Institut Français*, i des d'on impulsà la geografia catalana i esperonà la realització de treballs des de la perspectiva global de la geografia regional als qui aleshores s'interessaven pels estudis geogràfics, com Josep M. Fontboté, Salvador Llobet, Noel Llopis, Josep M. Puchades i Lluís Solé Sabarís, entre altres, només per

citar els experts en geografia física. A més a més d'aquesta empremta de mestre, ens ha deixat diverses monografies sobre indrets de Catalunya i nombrosos dibuixos on sintetitzava la seva visió del paisatge català que observava durant les sessions de camp (Sans i Panareda, 2007; Vila, 1964).

La Geografia de Catalunya de l'editorial Aedos

La represa dels estudis de geografia durant la postguerra fou lenta, però no foren pas escassos els treballs que es dugueren a terme des de diferents perspectives, algunes de les quals ja han estat indicades en el capítol anterior, en especial les relacionades amb la geografia física. No tenim cap mena de dubte que l'edició de la *Geografia de Catalunya* editada per Aedos conclou una etapa i s'enceta una de nova tant en relació amb els coneixements com amb la concepció del territori català que es té tant per part dels especialistes, com de la població en general. Creiem que fou en la presa de consciència produïda en el gran públic on es generaren més canvis. Alhora, cal dir-ho, la geografia mundial tombà cap a noves concepcions, que de mica en mica influïren en la geografia catalana.

Per entendre el nivell científic i d'edició de la *Geografia de Catalunya* d'Aedos cal tenir ben present les persones i els treballs realitzats pe elles, i de manera molt especial Lluís Solé Sabarís, qui l'ideà i la coordinà, alhora que redactà alguns capítols claus de l'obra.

Lluís Solé Sabarís (Gavà, 1908 - Capellades, 1985), geòleg i geògraf amb una gran capacitat d'elaborar síntesis de continguts heterogenis i de saber-los explicar, i alhora un gestor eficient i pragmàtic. Dotat d'una àmplia formació científica i tècnica, fou capaç de ser un pont entre els dirigents de la política científica espanyola i el desenvolupament de les ciències naturals i geogràfiques a Catalunya durant la postguerra civil. Rebé una forta influència de la geografia regional, en especial a través de Pau Vila i Pierre Deffontaines, entre altres, i sempre mantingué una visió global del territori, entenent les interrelacions entre els elements naturals i les activitats humanes, i entre territori i les poblacions que l'ocupen i transformen.

Ultra nombroses aportacions com a autor o director, sobresurt la seva tasca como a coordinador de la *Geografia de Catalunya*, per la qual aplegà un equip de col·laboradors de primer ordre. A continuació comentarem els textos de geografia física.

La *Geografia de Catalunya* comença amb un escrit per Deffontaines "Catalunya a la Mediterrània", encapçalat amb un dibuix realitzat per ell mateix on mostra la visió que es té des de l'avió quan s'arriba a Barcelona. S'albira d'un cop d'ull el panorama de Catalunya i ho descriu des de la seva visió geogràfica del territori català. Al Nord i fent teló de fons, hi veu la barrera nevada dels Pirineus i dels Prepirineus. Al Sud, hi ha el mar amb la costa rectilínia. Entre mar i muntanya, s'estén Catalunya. I segueix descrivint les unitats de relleu i els cims més destacats. Catalunya és formada per un conjunt de massissos molt

variats i fragmentats per altiplans i petites planes, un complex de muntanyes que hi ha de tot i que condiona uns climes i uns paisatges vegetals ben variats. Tot plegat ha donat lloc a una realitat en mosaic, que repercuteix intensament en els fets humans, i en condiona l'arribada de pobles, l'ocupació del territori i els aprofitaments dels recursos. Conclou amb un resum de les etapes històriques de Catalunya. És tota una mostra de la concepció que aleshores es tenia de la geografia.

El primer volum comprèn dues grans parts: Geografia Física i Geografia Humana. Cadascuna d'aquestes es divideixen en grans apartats, que en Geografia Física són relleu, clima i aigües, sòl i vegetació i paisatge geogràfic. El relleu és redactat totalment pel mateix Solé Sabarís (139 pàgines), el clima i les aigües (62 pàgines) per Valentí Masachs i per Solé Sabarís (llacs, aigües subterrànies i deus minerals), el sòl i la vegetació (45 pàgines) per Oriol de Bolòs i el paisatge geogràfic (12 pàgines) per Solé Sabarís.

La primera constatació que es té és que Solé Sabarís es reservà per ell la redacció de tot l'apartat de geografia física, excepte dels continguts que ell no dominava. El resultat és un text molt entenedor i estructurat. No hauria res a dir si no fos pel fet que el mateix Solé Sabarís afirma en la presentació del llibre "Entre el grup, no massa nombrós, d'estudiosos de la geografia nostrada ha estat seleccionat un equip compenetrat, sens dubte el millor que podia constituir-se, car abraça totes les especialitats pròpies del camp geogràfic". Alhora indica que la missió de l'equip és sintetitzar la coneixença geogràfica de Catalunya i la de presentar una obra d'orientació moderna que faci entenedores al públic català les directrius de la ciència geogràfica actual. No hi intervé cap dels altres geòlegs catalans i n'hi havia de ben competents. Bé, l'únic que incorpora és Valentí Masachs, catedràtic d'institut i que s'havia especialitzat en el règim dels rius espanyols; se li encarrega aquesta temàtica i alhora tot el capítol de clima, tot i havent especialistes catalans. Oriol de Bolòs era el millor per a la redacció del capítol de la vegetació.

a) El relleu

S'inicia amb una explicació de la configuració general, on remarca les idees clau de la seva concepció geogràfica. "Catalunya és un país de grans contrastos i tot un món variat en cada unitat del qual seria possible de trobar nous matisos que permetrien de distingir-hi altres subdivisions de segon ordre. A aquests contrastos morfològics, imposats pel relleu i el rocam, és possible de superposar-hi encara la gamma diversificadora del paisatge vegetal. El nostre país és un conjunt de terres de característiques diverses i oposades, de minúscules unitats, les nostres famoses comarques, la forta personalitat de les quals s'explica precisament per aquesta virilitat de contrastos. Relleu, rocam i vegetació són els tres elements constitutius del paisatge natural o fisiogràfic, damunt del qual ha d'actuar l'home, creador, al seu torn, d'un paisatge".

Després s'ofereix un dels models més repetits en els llibres de geografia, les grans unitats de relleu: els Pirineus, el Sistema Mediterrani i la Depressió Central

amb les seves divisions principals. Hi afegeix dues altres unitats, la Serralada Transversal, poc definida, en la franja de contacte de les tres unitats indicades, i la plana litoral empordanesa. El més important de l'aportació de Solé Sabarís és que crea un model, l'interpreta, li dóna nom i el representa cartogràficament.

El capítol II és dedicat a la gènesi del relleu amb explicacions detallades per eres geològiques. És conclòs amb un resum del rocam com a factor paisatgístic. Parla de les característiques del relleus granítics i pissarrencs, del relleu calcari i del relleu de les grans planes dominades per argiles i margues.

En els capítols següents es comenten els trets generals i les formes i l'evolució del relleu de les grans unitats esmentades: el Pirineu (III), la Serralada Transversal (IV), la Depressió Central (V) i el Sistema Mediterrani (VI). També en dedica un a la façana litoral (VII) i un darrer a la xarxa hidrogràfica (VIII).

En general es tracta de textos que resumeixen molta informació presentada de manera ordenada i relativament comprensible per a un lector interessat i mínimament informat. Això és important en el capítol de la gènesi del relleu i del detall de l'evolució geològica, tant pels conceptes com per la necessitat de conèixer força bé el territori, sobretot perquè els topònims de referència no sempre són de primer ordre. El resultat és un text extens d'una realitat complexa escrita en un llenguatge comprensible. Cal assenyalar la funció essencial que la il·lustració acompanya en aquest apartat, més que en cap altre, amb nombroses fotografies ben triades i abundants elements gràfics, com mapes, perfils i blocs diagrames. És una gran aportació de Solé Sabarís, el qual mostra la gran capacitat de recapitulació, de síntesi i de comunicació científica, a part de bon coneixedor de la literatura geològica del moment.

b) El clima i les aigües

Aquest apartat es divideix en dos grans capítols temàtics, fàcilment diferenciables.

L'explicació del clima s'inicia amb la constatació de la diversitat climàtica a Catalunya, a causa sobretot de l'altimetria, de la distància relativa al mar i de la seva variabilitat derivada dels canvis en la dinàmica atmosfèrica. Primer es comenten els elements del clima aplicats a Catalunya (temperatura, pluja i neu, humitat i vents), se segueix amb els tipus de clima (alpí, subalpí, atlàntic i mediterrani) amb la presentació de diagrames climàtics representatius, i finalment la dinàmica atmosfèrica i tipus de temps. Masachs no és pas especialista en climatologia, però treballà molt les dades i elaborà nombrosos diagrames i mapes en el seu treball sobre el règim dels rius peninsulars. Presenta un text relativament ampli del clima de Catalunya i ben elaborat pel moment en què es redactà.

Ben diferent és el capítol sobre aigües, en general més aprofundit, en concordància amb la preparació específica de Masachs. Després de presentar les grans conques fluvials, detalla els trets principals dels rius catalans i de la tècnica d'aforament per a l'estudi dels cabals. En concret, analitza els cabals,

la irregularitat, les crescudes, els estiatges, les variacions estacionals i el tipus de règim. Agrupa els rius en tres grans grups, rius pirinencs, rius prepirinencs, rius mediterrànies i, a part, l'Ebre.

La resta del capítol sobre les aigües és redactada per Solé Sabarís. Es tracta de subcapítols breus sobre els llacs, que són agrupats en estanys pirinencs, les maresmes litorals i altres estanys. El de les aigües subterrànies tracta de la circulació subterrània i ho aplica a dos fets concrets, el cas de la Garona i de l'Éssera i el cas de l'estany de Banyoles. En altres deus càrstiques glossa sobre el riu subterrani de la Falconera a les costes de Garraf i les surgències de les Fonts del Llobregat i de les Fonts del Bastareny. Finalment comenta les deus minerals per la seva importància econòmica.

c) Sòl i vegetació

La inclusió d'un capítol sobre sòls és una novetat en una geografia regional, sobretot per la importància que se li dona. S'inicia sobre conceptes bàsics d'edafologia entorn a la constitució i formació del sòl, cosa que palesa l'originalitat d'aquest tractament. Aquesta introducció genèrica ocupa gairebé la meitat del capítol. L'altre meitat és dedicada als sòls de Catalunya. Els sòls són dividits en dos grans grups en el marc d'un plantejament de caràcter provisional, com expressa el mateix autor. Uns són anomenats clímax, és a dir, definits essencialment per les condicions climàtiques. El segon grup, anomenat "Altres sòls", inclou els sòls relictos i els sòls lligats a la natura de la roca tant pel fet d'un pendent fort que no permet la consolidació d'un sòl profund, com per l'extrema aridesa que no possibilita el seu desenvolupament o per la presència d'ambients permanentment entollats o inundats. Aquest plantejament està clarament influenciat per la formació botànica de l'autor. S'inclouen les seccions de diversos perfils de sòls catalans i mapes, entre els quals hi ha el de l'esquema de la distribució dels tipus de sòl més importants

El capítol de la vegetació és un dels més ben estructurats del llibre a causa de què l'autor és el millor especialista de la matèria a Catalunya en aquell moment. Oriol de Bolòs i Capdevila (Olot, 1924 - Barcelona, 2007) és deixeble directe del pare de la fitosociologia Josias Blaun-Blanquet i fou l'iniciador dels estudis de vegetació a Catalunya. Ja el 1957 presentà una comunicació sobre les zones de vegetació de Catalunya a la Societat Catalana de Geografia. El capítol de vegetació de la *Geografia de Catalunya* és una nova aproximació al model de vegetació potencial de Catalunya, on primer puntualitza i diferencia entre flora, comunitat vegetal i paisatge. Defineix què és una associació vegetal i descriu el mètode i la taxonomia fitosociològica. Com succeeix en el capítol de sòls, inicia el capítol de la vegetació de Catalunya amb una explicació temàtica i metodològica, cosa que evidencia també el caràcter incipient d'aquests estudis.

Defineix els tres cercles de vegetació representats a Catalunya i els relaciona amb els del conjunt d'Europa. De cada cercle, n'estableix els estatges i dominis, dins els quals es detallen les principals comunitats vegetals. A l'alta muntanya

hi ha els estatge alpi i subalpi. A la muntanya mitjana diferencia el país de les fagedes i rouredes humides del país de les rouredes seques. I finalment la vegetació mediterrània comprèn el país dels alzinars, el país mediterrani estèpic i el país mediterrani meridional.

L'element gràfic és considerable i és totalment original de l'autor. Destaquen diversos mapes de distribució d'espècies significatives de Catalunya, la sèrie de 9 perfils amb la distribució altitudinal de la vegetació a diverses muntanyes catalanes i dos mapes en color i que ocupen una pàgina sencera cadascun, l'un amb les zones de vegetació de Catalunya i l'altre amb les àrees de dominància dels arbres forestals més importants de Catalunya en l'estat actual de la vegetació.

d) El paisatge geogràfic

Es tracta d'un capítol cabdal, almenys des del punt de vista conceptual, de la *Geografia de Catalunya* redactat pel mateix Lluís Solé Sabarís. És un intent de síntesi i d'anar més enllà de la justificació de que la gran diversitat del relleu no és l'únic factor, malgrat sigui el principal, en la configuració del territori. Sosté que també ho són el clima i la cobertura vegetal. Ho resumeix corroborant que relleu, clima i vegetació són els tres factors fonamentals que determinen el que anomena "paisatge natural o fisiogràfic". Considera el paisatge com el resultat de la distribució geogràfica de cada un d'aquests factors i del seu acoblament en els distints sectors. Afirmar que per al geògraf aquest paisatge no és més que l'escenari o el medi ambient damunt del qual es mou l'home.

Els paisatges fisiogràfics de Catalunya que presenta són només un assaig de síntesi. Considera que els trets més característics del paisatge català són la diversitat, exposada en els capítols anteriors, i la mediterraneïtat. Conclou que el paisatge català, tant en els seus aspectes físics com humans, pot prendre's com a representant per excel·lència del món mediterrani. Solé Sabarís és conscient que no tot lliga i admet que els trets mediterranis es modifiquen i es degraden prou com per aparèixer de manera prou diferent, a causa de l'altitud i la continentalitat. També observa que les variacions espacials en el relleu i en el clima no coincideixen. El relleu varia de la costa als Pirineus a causa que les grans unitats són paral·leles a la costa. En canvi, el clima, i també la vegetació, varien d'est a oest. Constata, doncs, que les zones climàtiques i les unitats de relleu no coincideixen ni tenen la mateixa tendència.

La primera divisió que estableix és la de la Catalunya seca i la Catalunya humida, definides per la isohieta 700 mm. Solé Sabarís n'extreu dos fets. Per un cantó un canvi de paisatge vegetal i de possibilitats d'aprofitament agrícola, ramader i forestal. En segon lloc el relleu abrupte ha estat un refugi durant les invasions, en especial la sarraïna, i és des d'on va partir la reconquesta. Aquest contrast es tradueix en l'expressió de Catalunya Nova i Catalunya Vella.

Destria dues zones dins la Catalunya seca, que anomena la Catalunya Mediterrània i la Catalunya Continental. De la primera diferencia la regió del nord-est o de la tramuntana, el litoral mediterrani, l'altiplà central i el Prepirineu; la

segona queda reduïda a la Plana de Ponent més seca. A la Catalunya humida distingeix dos conjunts ben diferenciats, la regió oriental, molt plujosa, i l'alt Pirineu, condicionat per l'altitud amb temperatures baixes i precipitacions elevades.

Solé Sabarís tanca l'apartat de Geografia Física resumint el que ha acabat d'escriure en el darrer capítol. Hom nota una insistència perseverant en la idea que el paisatge natural és la base sobre la qual l'home actua, s'organitza i transforma. Dóna la sensació que necessita reafirmar-se constantment en allò que considera geogràfic, que són les relacions entre la natura i la societat humana. Ell és geòleg i els continguts de geologia són els que ell domina. Acaba d'escriure un excel·lent i ampli resum de geologia de Catalunya que és la base de la primera part d'una *Geografia de Catalunya*, i ell n'és el director.

“Heus ací, doncs, esbossats a grans trets els grans conjunts del paisatge català. Un món predominantment mediterrani, degradat cap a l'oest per la secada i la continentalitat, transformat vers el nord-est per la humitat fins a esdevenir un paisatge de to atlàntic i modificat per l'altitud cap al Pirineu fins a convertir-se en un paisatge alpí. L'home, subjecte de l'activitat geogràfica, s'ha mogut damunt un medi variadíssim, el qual, amb la seva acció, ha contribuït a fer més divers encara. Seria impossible de comprendre aquestes activitats humanes sense tenir present constantment la influència poderosa que han exercit els grans conjunts fisiogràfics”.

I encara cal referir-nos a les darrers pàgines del volum I al tractar del territori i la seva delimitació històrica escrites per Ferran Soldevila amb la col·laboració de Josep Iglésies i Lluís Solé Sabarís en els aspectes geogràfics. Què s'entén per aspectes geogràfics? Llegint les set pàgines hom té la impressió que quan es parla de criteris geogràfics es refereixen al relleu, que és el que dóna estabilitat a una frontera. Vegeu, per exemple, la frase “Però a aquest fet, purament polític i inestable, la geografia pot oposar sempre un criteri delimitatiu basats en fets naturals i immutables”.

La informació comarcal de geografia física

El criteri adoptat per a l'exposició de les diferents comarques és, en primer lloc, una visió de conjunt, insistint en la seva situació i en l'encaix dins de les grans unitats naturals de Catalunya establertes en el primer volum. A continuació es concreten totes aquelles característiques físiques que li presten més originalitat.

La informació se centra en els tres punts claus en què es basa l'explicació de la geografia física comarcal: les unitats de relleu, les característiques climàtiques i la vegetació.

L'exposició del relleu sol ser la més extensa i precisa. Si s'esdevé, s'hi s'estableixen i es comenten les subunitats en què se sol dividir la comarca. Sovint, en especial en les comarques pirinenques, s'adjunta un bloc diagrama que permet sintetitzar visualment la complexitat geomorfològica i fer-la més entenedora.

Les explicacions ajuden a obtenir una visió global del relleu i com aquest condiciona la instal·lació humana i les activitats històriques i actuals.

Els comentaris sobre el clima solen anar acompanyades de taules de dades meteorològiques, sobretot de temperatura i precipitacions, i, a vegades, de vents. Sovint s'adjunta també el diagrama climàtic, cosa que facilita una visió més ràpida i alhora global del clima.

La vegetació sol ser l'element menys detallat i sovint es comenta en relació amb els aprofitaments forestals.

En conjunt les informacions sobre els elements físics estan relacionades amb la potencialitat dels aprofitaments o amb les limitacions que comporta un tipus de relleu abrupte o un clima sec i calorós.

La geografia física 50 anys després

Analitzar com ha anat evolucionant la geografia física després de la publicació de la *Geografia de Catalunya* de l'Aedos, ni que sigui de manera resumida, queda fora de l'objectiu d'aquesta comunicació. Però sí que volem indicar-ne alguns dels trets que creiem més significatius.

Les branques científiques han anat evolucionant i sobretot s'han especialitzat, com també ho han fet els mateixos científics.

La geografia física ha sortit dels àmbits en els quals ha estat integrada, sobretot de la geologia i biologia. Ara els geòlegs i botànics, almenys alguns, ja no se senten una mica geògrafs com abans. Ara hi ha geògrafs, departaments universitaris de geografia i titulacions de grau i màster específicament de geografia.

Fins dins de la geografia s'han consolidat diverses especialitats. S'han establert tres àrees oficials de coneixement: geografia humana, anàlisi geogràfica regional (per no dir-ne geografia regional) i geografia física. I en alguna ocasió s'han creat departaments amb una d'aquestes assignacions. Per tant, un dels canvis més destacats és la individualització de la geografia respecte a les altres branques científiques i l'especialització dins el propi camp de la geografia.

En el context de la geografia s'han establert línies d'estudi i recerca encara més específiques, com geomorfologia, biogeografia i climatologia, a més de geografia dels sòls i geografia de les aigües, entre altres. I dins d'aquestes encara s'ha fragmentat més, com geomorfologia climàtica, estructural, glacial, fluvial, càrstica, etc., només fent referència a la geomorfologia, matèria que ha estat i és preponderant en l'àmbit de la geografia física.

La geografia física ha seguit noves tendències, deixant de ser una part dels estudis de geografia regional sota la influència de l'escola francesa, i ha entrat en noves línies de recerca amb forta influència de les escoles anglosaxones. Malgrat tot, actualment coexisteixen diferents tendències en relació amb la formació i relació de cada especialista.

Cada vegada es dona més importància a l'estudi de processos i a l'establiment de models o patrons a les diferents escales i perspectives.

La recerca geogràfica, com en d'altres branques científiques, s'ha tecnificat molt gràcies amb la millora de l'obtenció, tractament i transmissió de dades. Els sistemes d'informació geogràfica ha trastocat no només els aspectes tècnics, sinó la mateixa metodologia i la manera de copsar la realitat, sovint estudiada mitjançant simulacions o situacions virtuals.

L'organització socioeconòmica local, regional i mundial és molt diferent de la que hi havia fa 50 anys. Les necessitats i les problemàtiques són ben diferents, raó perquè els estudis han de resoldre noves situacions i nous conflictes amb tècniques recentment establertes.

La recerca geogràfica s'ha globalitzat de manera que el nivell de transmissió de coneixement es fa prioritàriament a nivell mundial. L'escala local de comunicació i divulgació de resultats ha estat molt relegada i sovint menystinguda. Les xarxes de comunicació tenen una estructura, un funcionament i una eficiència que res tenen a veure amb les existents fa 50 anys.

I davant de tot plegat encara es planteja el sentit de la geografia física, com a ciència, dins de la geografia i en el conjunt de les ciències. Cal parlar encara de geografia física com a ciència autòctona? Quina és la perspectiva dels geògrafs físics? La geografia física ha de ser una tasca dels especialistes en ciències naturals, que són els que realment en saben? És qüestió de continguts específics o només de perspectiva? És una qüestió individual o d'equips o grups de treball? O senzillament és un qüestió de competència, de saber plantejar el funcionament natural modificat pels humans, i de donar respostes encertades en un món totalment globalitzat?

Aquestes i moltes altres preguntes tenim plantejades en relació de com ha evolucionat la geografia física els darrers 50 anys, que més o menys sabem com ha estat. Però la qüestió essencial és el paper que ha de tenir el geògraf físic en l'actualitat i de cara al futur. Personalment el que més hem preocupa no és pas el paper futur de la geografia o de la geografia física i de les titulacions i departaments que tenen aquests noms, sinó la persistència dels seus continguts, dels seus plantejaments i de les respostes que cal donar a la societat actual.

Quines són aquestes? Seria llarg detallar-les, però es poden resumir en conèixer les relacions entre els sistemes naturals i els sistemes humans i en trobar les maneres de com la societat humana pot evolucionar amb dignitat i sense malmetre l'entorn que ens permet progressar.

Es constata ja que bona part dels estudis globals del territori plantejats actualment, inclosa la part de les activitats humanes, ho són des de persones i institucions d'ecologia o ciències ambientals. La preocupació global torna de nou cap l'àmbit de ciències naturals. De nou la geografia, almenys la geografia física, és feta per qui no porten aquest nom. I això no és pas necessàriament negatiu.

Conclusions

La *Geografia de Catalunya* de l'editorial Aedos constitueix una fita molt marcada en l'estudi de la geografia física i ha estat la base per un millor coneixement del medi natural català i de com aquest condiciona el poblament i les activitats humanes.

Tots els autors dels apartats de geografia física no són pas geògrafs especialitzats. Però cal assenyalar que no hem trobat cap especialista que aleshores es considerés geògraf físic. A més a més, molts dels redactors no són ni geògrafs.

La constatació anterior no és pas en contra la selecció dels autors, entre altres raons perquè cal preguntar-se on eren els geògrafs físics, qui es considerava geògraf físic i si calia tenir aquesta etiqueta per saber geografia física i, per tant, ser també geògraf físic.

Si algú aleshores era considerat geògraf físic era precisament Lluís Solé Sabarís, el qual sí que era un gran coneixedor de la geografia física d'aquell temps i, a més, curiosament, ostentava la càtedra de Geografia Física, malgrat fos sota el paraigua de l'àmbit de Geologia. L'altre autor destacat és el botànic Oriol de Bolòs, que sovint ell mateix es considerava com biogeògraf o més exactament com geobotànic (Geobotànica era el nom de la càtedra que ostentava). I Bolòs tenia realment una clara perspectiva geogràfica i una visió global del món biològic i del conjunt dels sistemes naturals i humans.

Es referma el paisatge com una realitat resultat de diversos elements naturals modificats històricament per l'activitat humana. El paisatge actual no es pot entendre sense conèixer la història de l'ocupació humana, i la història humana tampoc pot entendre's sense conèixer les limitacions i potencialitats dels elements naturals.

La sistematització i l'exposició clara dels continguts han facilitat la divulgació de la *Geografia de Catalunya* i que hagin estat un marc de referència pels geògrafs, mestres i en general pels ciutadans interessats.

Hi ha hagut un gran esforç de tipificació i en general de donar nom a realitats conegudes de manera difusa i poc concreta fins aleshores, cosa que ha permès establir i consolidar models territorials de realitats naturals fins ara poc precisos.

Es dona prioritat a la realitat geomorfològica en el constituïció del paisatge, malgrat les modificacions derivades del clima. Aquest criteri és preponderant en tota l'obra dirigida per Solé Sabarís. En tot moment és notòria la seva formació com a geòleg, malgrat que és constantment palès el seu anhel geogràfic, posat en evidència sobretot en les falques de paisatge geogràfic.

No hi ha capítol ni cap mena de referència a la fauna. Aquest fet es pot comprendre per la tradició que hi ha en l'àmbit de la geografia en oblidar aquesta realitat. Però sorprèn que no en faci esment, ni que sigui d'esquitllada, sobretot des del seu vessant de geòleg. Bé, sí que parla d'animals fòssils en les referències paleontològiques. Cal assenyalar que la fauna és l'element més sensible als canvis i a les actuacions humanes, a part del paper que juga en la dinàmica de

la vegetació i en la formació dels sòls. És una mostra del que encara quedava per fer d'aquesta visió global quan es parla de paisatge.

En canvi, és molt positiu la incorporació del capítol sobre sòls, malgrat hagi estat redactat per un botànic, descuidant-se dels edafòlegs. La manca de sistematització en els estudis dels sòls de manera comprensiva al gran públic és evident en el text, però cal dir que encara ara és una tasca pendent.

Bibliografia

- ALMERA, Jaume (1913a). *Mapa geològic y Topogràfic de la Provincia de Barcelona. Escala 1:40.000. Región cuarta o del río Tordera*. Barcelona.
- (1913b). *Mapa geològic y Topogràfic de la Provincia de Barcelona. Escala 1:40.000. Región quinta o del Montseny, Vallés y del Litoral*. Barcelona.
- BLASI, Pere. (1922, 1935 3^a ed.). *Geografía Elemental de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Editorial Pedagògica "Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana", 85 p.
- (1954). *Les Terres catalanes*. Barcelona: Aymà, 747 p.
- BOLÒS, Oriol DE (1957). *Les zones de vegetació de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 20 p.
- CADEVALL, Joan (1892-1900). "Flora del Vallès". *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, (3ª época), núm. 2, p. 1-131.
- (1907). *Elements de Botànica popular*. Terrassa: M. Utset y Juncosa, 296 p.
- (1913-1937). *Flora de Catalunya. Enumeració y descripció de les plantes vasculares espontànies de l'antic Principat fins avuy conegudes y de les més importants que s'hi cultiven*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. I: 432 p., II: 470 p., III: 522 p., IV: 481 p., V: 454 p., VI: 441 p.
- CARANDELL, Joan (1945). *El Bajo Ampurdán. Ensayo geográfico*. Universidad de Granada. 185 p. + XXVIII. Edició facsímil: Diputació de Girona, 1978.
- CARRERAS CANDI, Francesc [ed.] (1908-1918). *Geografía General de Catalunya*. Barcelona: A. Martín, 6 vol.
- CHEVALIER, Marcel (1929). *El paisatge de Catalunya*. Barcelona: Barcino (Enciclopedia de Catalunya, 6). 167 p. Reedició: Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 2004.
- DEFFONTAINES, Pierre (1949). "Le delta du Llobregat". *RGPSO*, núm. 137-174. Traducció 1956: *Estudios Geográficos*, núm. XVI, p. 259-288.
- FONT SAGUÉ, Norbert (1897). *Catàlech espeleològich de Catalunya*. Barcelona: L'Avenç, 78 p.
- (1899). *Història de Catalunya*. Barcelona: Estampa La Catalana, 168 p.
- FONTSERÈ, Eduard (1919). *Resum de meteorologia*. Barcelona: Minerva, 30 p.
- (1937). "L'anomalia tèrmica de la Plana de Vic". *Mem. Serv. Meteor. de Catalunya* [Barcelona], vol. I, núm. 1, 40 p.
- (1950). *Una visió meteorològica del Turó de l'Home. Edició d'Homenatge*. Barcelona: Gustavo Gili, 70 p.
- (1962). *Meteorologia de l'excursionista*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 127 p.
- LLOBET, Salvador (1947a). *El medio y la vida en el Montseny*. Barcelona: CSIC, 518 p. + mapa. Traducció catalana 1990: *El medi i la vida al Montseny. Estudi Geogràfic*, Granollers: Museu de Granollers; Agrupació Excursionista de Granollers, 486 p. + periglacial al Montseny.
- (1947b). *El medio y la vida en Andorra*. Barcelona: CSIC. Traducció: *El Medi i la Vida a Andorra*. Andorra: Editorial Promocions literàries, 312 p.
- LLOPIS, Noel (1947). *Contribución al conocimiento de la morfoestructura de los Catalánides*. Barcelona: CSIC, 372 p.
- MASACHS, Valentí (1948). *El régimen de los ríos peninsulares*. Barcelona: CSIC.

- NEL·LO, Oriol (1994). “Apunts sobre la vida i l’obra de Gonçal de Reparaz i Ruiz (1901-1984). Una entrevista amb el professor G. André de Reparaz”, *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 38, p. 137-146.
- PANAREDA, Josep Maria (2007). “La percepció del paisaje del Montseny (Cordillera Prelitoral Catalana) por Salvador Llobet a partir del Mapa de los Mantos de Vegetación de 1947”, dins Valerià PAÜL; Joan TORT [ed.]. *Territorios, paisajes y lugares*. Cabrera de Mar (Barcelona): Galerada, p. 193-204.
- ROMA, Francesc (2000). *Salvador Llobet i Reverter. La Geografia, entre la ciència i la passió*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 189 p.
- REPARAZ, Gonçal DE (1928). *La Plana de Vic*. Barcelona: Barcino. Reedició facsímil 1982: Vic: Eumo.
- SANS, Jaume; Josep Maria PANAREDA (2007). “El delta del Llobregat visto por Pierre Deffontaines en 1949”, dins Valerià PAÜL; Joan TORT [ed.]. *Territorios, paisajes y lugares*. Cabrera de Mar (Barcelona): Galerada, p. 205-217.
- SOLÉ SABARÍS, Lluís (1936). “Notes geo-morfològiques sobre les Guilleries”, dins: *Guia d’Excursions*. Barcelona: Institució Catalana d’Història Natural, p. 9-15.
- (1958-1968). *Geografia de Catalunya*. Barcelona: Aedos, 3 vol.
- (1951). *Los Pirineos. El medio y el hombre*. Barcelona: A. Martín, 441 p. Traducció 2004: *El Pirineu. El medi i l’home*; Tremp: Garsineu, 441 pp + mapa.
- (1982): “Recordant Valentí Masachs i Alavedra”. *Butlletí de la Institució Catalana d’Història Natural*, núm. 48, p. 5-10.
- VILA, Pau (1926). *La Cerdanya*. Barcelona: Barcino. Reedició 1984: Barcelona: ed. Empúries.
- (1930). “El Vallès. Assaig geogràfic”, dins: *Comarca del Vallès*, vol. I. Barcelona: Casa del Vallès, p. 1-83.
- (1937). *La fesomia geogràfica de Catalunya*. Barcelona: Comissariat de Propaganda, Generalitat de Catalunya.
- (1962-1963). *Visions geogràfiques de Catalunya*. Barcelona: Barcino, 2 vol.
- (1928-1936). *Resum de geografia de Catalunya*. Barcelona: Barcino, 9 vol. Edició en un sol volum, 2003: Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 390 p.
- (1964). “Semblança d’un geògraf: Pierre Deffontaines i la seva actuació a Catalunya”. *Serra d’Or*, núm. VI-10, p. 66-67.